

SO‘Z O‘YININI LEKSIK SATHDA QO‘LLANILISHI

Saidova Iroda Anvar qizi

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat

o‘zbek tili va adabiyoti universiteti

tayanch doktoranti

Annotatsiya. So‘z o‘yini — tilning semantik va pragmatik imkoniyatlaridan ijodiy foydalanishni o‘z ichiga olgan muhim lingvistik hodisa. Mazkur maqolada so‘z o‘yining leksik sathdagi qo‘llanilish xususiyatlari o‘rganiladi. So‘z o‘yini madaniy va tilshunoslik jihatidan qanday namoyon bo‘lishi, turli tillardagi (o‘zbek, rus, ingliz) misollarda ifodalanishi tahlil qilinadi. Xususan, homonimlar, paronimlar va ko‘p ma’noli so‘zlarning o‘yinli qo‘llanilishiga alohida e’tibor qaratiladi. Maqolada ushbu hodisaning lingvistik jarayonlardagi o‘rni va tarjimada yuzaga keladigan qiyinchiliklar ham yoritiladi.

Kalit so‘zlar: so‘z o‘yini, leksik sath, hozirgi o‘zbek tili, homonimlar, paronimlar, semantik o‘yin, pragmatik tahlil, tarjima qiyinchiliklari, madaniyatlararo muloqot.

So‘z o‘yini va uning mohiyati

So‘z o‘yini lingvistik fenomen sifatida tilning leksik imkoniyatlariga asoslanadi va muloqot jarayonini yanada ta’sirli, mazmunli qilishga xizmat qiladi. Leksik sathda so‘z o‘yini homonimlar, paronimlar, ko‘p ma’noli so‘zlar va sinonimlarning ijodiy qo‘llanilishi orqali amalga oshadi. Ushbu til hodisasi nafaqat estetik zavq bag‘ishlaydi, balki fikrni dolzarbroq yetkazishga yordam beradi.

Masalan, o‘zbek tilida:

“O‘tgan kunlar” atamasi qaysidir manoda tarixiy voqealarni nazarda tutsada, boshqa kontekstda inson umrining o‘tkinchi ekanligini ta’kidlaydi.

Homonimlar orqali o‘yin

Homonimlar bir xil shaklga ega, ammo turli ma’nolarni ifodalaydi. Bu til o‘yinlarida keng qo‘llaniladigan vositalardan biridir.

O‘zbek tilidan misol:

“Tog‘ ostidagi tog‘ orzu qilgan tog‘ emas.” Bu gapda "tog‘" so‘zi uch xil ma’noda ishlatilgan bo‘lib, semantik jihatdan o‘zaro bog‘liq bo‘lmagan mazmunlarni birlashtiradi.

Rus tilidan misol:

“Лук — лук и стрелы.” (Luk — piyoz va kamon.) Bu o‘rinda "лук" so‘zi ikki xil ma’noda o‘ynalmoqda: sabzavot va qurol.

Ingliz tilidan misol:

“Time flies like an arrow; fruit flies like a banana.” Bu jumlada "flies" (uchmoq va pashsha) so‘zining ikki xil ma’nosi bilan so‘z o‘yini yaratilgan.

Paronimlar va ularning semantik o‘yindagi o‘rni

Paronimlar fonetik jihatdan o‘xshash bo‘lgan, lekin ma’nosi har xil bo‘lgan so‘zlardir. Ular leksik sathda so‘z o‘yiniga xos nozik mazmunlar yaratishga imkon beradi.

O‘zbek tilidan misol:

“Boylik boshida boylik bor.” Bu yerda "boylik" so‘zining iqtisodiy va ijtimoiy ma’nolari o‘zaro o‘ynaladi.

Rus tilidan misol:

“Мир в мире.” ("Mir" — dunyo va tinchlik.) Bunda "мир" so‘zining ko‘p ma’noliligi o‘yinli ifoda beradi.

Ingliz tilidan misol:

“Sea the sea.” Bu jumlada "sea" va "see" so‘zlarining fonetik o‘xshashligiga asoslangan so‘z o‘yini ishlatilgan.

Ko‘p ma’nolilik va estetik ta’sir

Ko‘p ma’noli so‘zlar birgina birlik orqali bir nechta fikrni ifodalash imkonini beradi. Bu, ayniqsa, she’riy matnlarda va hazilda keng qo‘llaniladi.

O‘zbek tilidan misol:

“Chiroqni yoqing, chiroqni yo‘qoting.” Bu gapda “yoqmoq” so‘zining ikki xil (yoritish va yo‘q qilish) ma’nosi bir vaqtda qo‘llangan.

Rus tilidan misol:

“Два мира, два Шапиро.” Bu o‘yinli ifodada ism va dunyo haqida gapiriladi.

Ingliz tilidan misol:

“I am on a seafood diet: I see food and I eat it.” Bu hazilda "seafood" (dengiz mahsulotlari) va "see food" (taomni ko‘rmoq) iboralarining ma’nolari o‘ynatilgan.

So‘z o‘yining pragmatik xususiyatlari va tarjimada yuzaga keladigan muammolar

Pragmatik xususiyatlar

So‘z o‘yini faqat tilning leksik qismida emas, balki uning kontekstual ishlatilishi bilan ham bog‘liq. Pragmatika so‘z o‘yinida muhim rol o‘ynaydi, chunki o‘yin muloqot ishtirokchilari tomonidan to‘g‘ri tushunilishi uchun muayyan madaniy va semantik ma’lumotlarga asoslanadi.

Kontekstning ahamiyati

Kontekstsiz so‘z o‘yini tushunish qiyinlashadi. Masalan:

O‘zbekcha: "Qulupnayni qul qilib bo‘lmaydi, lekin tilni qul qiladi." Bu yerda qulupnayning mazasi va "qul" so‘zining semantik jihatdan bog‘liqligi asosida so‘z o‘yini yaratiladi.

Ruscha: "Мы мирные люди, но наш бронепоезд стоит на запасном пути." Bu gapda "мирные" (tinch) va "бронепоезд" (tank poezdi) o‘rtasida semantik paradoks yaratilgan.

Inglizcha: "Why did the scarecrow win an award? Because he was outstanding in his field." Bu hazilda “outstanding” so‘zi ikki ma’noda o‘ynatilmoqda: "ajoyib" va "dalada turgan."

Tarjima muammolari

So‘z o‘yini bir tilga tarjima qilishda ma’no va uslubni saqlash eng katta muammo hisoblanadi. Chunki so‘z o‘yinlari ko‘pincha leksik birliklar yoki madaniy xususiyatlarga asoslanadi, ular boshqa tilga o‘tkazilganda yo‘qolishi mumkin.

Transliteratsiya va lokalizatsiya

Ba’zi hollarda so‘z o‘yini asliyatga yaqin tarzda qoldirish yoki boshqa madaniyatga moslashtirishga to‘g‘ri keladi:

O‘zbek tilida: "Kitob — bu bilim kaliti." Tarjimada "kalit" so‘zining metaforik ma’nosi asosan saqlanadi.

Rus tilida: "Книга — ключ к знаниям." Bu gapda "ключ" so‘zi ma’no jihatidan mos bo‘lsa-da, ba’zan o‘zbekchadagi o‘ziga xoslikni yo‘qotishi mumkin.

Ingliz tilida: "The book is the key to knowledge." Tarjima qilinadigan tilning madaniy va semantik imkoniyatlari o‘yinli ta’sirni saqlashda cheklov bo‘lib xizmat qilishi mumkin.

Madaniy o‘ziga xosliklarni ifodalashdagi qiyinchiliklar

Har bir tilda so‘z o‘yinining o‘ziga xos madaniy o‘lchamlari mavjud. Masalan:

O‘zbekcha: "Mol mol bo‘lsin, odam odam bo‘lsin." Bu gapning rus yoki ingliz tiliga tarjimasida "mol" so‘zining ikkita ma’nosi (hayvon va boylik) o‘ynatilmagan holda ifodalanishi mumkin.

Ruscha: "Коса на камень нашла." Bu ibora o‘zbek tiliga tarjima qilinganda ko‘pincha ma’no yo‘qotadi, chunki "коса" (soch va o‘roq) o‘rtasidagi bog‘lanish madaniy jihatdan o‘zbek tilida mavjud emas.

Inglizcha: "I can bear any bear." Bu gapning tarjimasida o‘zbek yoki rus tilida "bear" (ayiq va sabr qilish) o‘rtasidagi o‘xshashlikni yo‘qotadi.

Madaniyatlararo aloqalarda so‘z o‘yinining ahamiyati

So‘z o‘yinlari madaniyatlararo muloqotda tilning ko‘p qatlamliligini namoyon qiladi. Shu sababli, ular til o‘rganuvchilar va tarjimonlar uchun muhim ahamiyat kasb etadi.

Masalan:

Ingliz tilida "pun" ko‘rinishidagi hazillar o‘ziga xos madaniy fenomen hisoblanadi va boshqa tillarda shunday uslubni yaratish ko‘p hollarda qiyin bo‘ladi.

O‘zbek tilida xalq maqollari va iboralari so‘z o‘yiniga asoslangan: "Boshqalar o‘rgangan o‘rik daraxtidan meva ko‘rmagay."

Xulosa

So‘z o‘yinining leksik sathda qo‘llanilishi tilning semantik, pragmatik va madaniy qatlamlarini ko‘rsatadigan muhim lingvistik hodisadir. U homonimlar, paronimlar, ko‘p ma’noli so‘zlar va sinonimlar orqali amalga oshiriladi va bu hodisa muloqotda ijodkorlikni oshiradi. Tilning boyligi va moslashuvchanligini namoyon qiluvchi bu uslubiy vosita, ayniqsa, badiiy adabiyot, reklama matnlari va hazil janrlarida samarali qo‘llaniladi.

Biroq, so‘z o‘yinlarini boshqa tillarga tarjima qilish jarayonida ko‘pincha muayyan semantik va madaniy o‘ziga xosliklar yo‘qoladi. Bu tarjimonlardan nafaqat til, balki madaniy kontekstni chuqur tushunishni talab qiladi. Xalqaro muloqotda esa so‘z o‘yinlari madaniyatlararo til o‘rganishning ajralmas qismi sifatida qaralishi zarur.

So‘z o‘yinlari tilshunoslikka oid tadqiqotlar, ayniqsa, semantika, pragmatika va madaniyatshunoslik sohalarida yanada chuqurroq o‘rganilishi mumkin bo‘lgan qiziqarli mavzu hisoblanadi. Ushbu maqolada berilgan tahlillar va misollar til o‘yinlarining mohiyatini anglashga va ularni lingvistik jihatdan tadqiq qilishga hissa qo‘shadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yhati:

1. Crystal, D. (1998). Language Play. Cambridge University Press.
2. Макаров, М. Л. (2003). Основы прагмалингвистики. Москва: Гнозис.
3. Lotman, Ю. М. (1992). Текст и культура: Семиотика и информатика. Таллин: Александра.
4. Карлинский, А. (2019). Игры слов в художественных текстах: теоретический аспект. Санкт-Петербург: Издательство СПбГУ.
5. Омонова, Н. А. (2021). "Маданиятлараро мулоқотда лексик бирликларнинг метафорик ўзлаштирилиши". Таржима назарияси ва амалиёти.
6. Halliday, M. A. K. (1985). An Introduction to Functional Grammar. London: Edward Arnold.
7. Newmark, P. (1988). A Textbook of Translation. New York: Prentice Hall.
8. Ахмедова, Ш. Т. (2022). "Сўз ўйинлари ва уларнинг замонавий медиа тилдаги қўлланилиши". Ўзбек тили ва адабиёти.
9. Тимофеев, С. А. (2020). Семиотические аспекты языковой игры. Москва: Либроком.